

УДК 349.3: 368.914
DOI 10.32782/2663-5666.2024.1.8**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГАЛЬНИХ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ВИДІВ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ**

Вступ. Актуальність дослідження соціальної функції держави набуває вагомого значення в контексті необхідності реалізації державою напрямків своєї діяльності за принципами суспільної корисності, соціальної обумовленості та відповідності задекларованих цілей потребам соціуму. Соціальне забезпечення та захист впливають на формування не лише соціальної, але і правової держави, визначають її призначення, зміст та напрямки діяльності.

Здійснення соціальної функції вийшла за межі виключної компетенції держави у зв'язку з реформуванням національного законодавства відповідно до принципів міжнародних зобов'язань України, в тому числі, в галузі соціальної функції. Це стосується міжнародних договорів щодо запобігання насильству стосовно жінок, захисту прав осіб з інвалідністю, протидії торгівлі людьми та інших.

Реалізація різноманітних функцій держави не повинна допускати створення соціальної напруги та нерівності, тому доречно звернутися до питання взаємодії соціальної з деякими іншими функціями держави, яка виявляється у таких аспектах.

Вперше положення щодо соціальної спрямованості держави та ідеї захисту прав людини почали висувувати античні мислителі. Їх напрацювання в галузі визначення соціальної функції та проблем її реалізації були удосконалені та дістали подальший розвиток в юридичній літературі у працях таких вітчизняних та інших авторів, як І. Арістова, В. А. Багрій, Н. В. Галіцина, С. Горбатюк, М. І. Іншин, А. Є. Краковська, Д. М. Сковронський, О. Скакун, В. Скуратівський та інших. Реалізація державою соціальної функції, як складової соціальної політики, досліджені В. Т. Венцель, В. М. Купрійчук, О. Ф. Новіковою, О. В. Паньковою, О. Г. Сидорчук, Н. В. Флорескул. Позиції дослідників не різняться значною мірою, а, навпаки, розширюють сутність соціальної функції держави у зв'язку зі зміною потреб суспільства та з урахуванням процесу глобалізації.

Метою статті є характеристика соціальної функції індивідуально та в комплексі з іншими функціями держави, визначення її ознак та напрямків життєдіяльності, в яких вона гарантується та реалізується.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі відсутній аксіоматичний підхід до визначення ознак соціальної функції держави та їх класифікації.

В. Т. Венцель та В. М. Купрійчук пропонують вважати, що «прикметною ознакою соціальної функції сучасних демократично орієнтованих держав є розширення соціальних свобод, трансформація ціннісних орієнтацій, що відбувається на тлі прискореного технологічного розвитку та загострення глобальних проблем» [1, с. 110]. І хоча автори не висувують власну класифікацію ознак, умовно їх можна розділити на такі категорії:

1. Діяльність держави, яка ґрунтується на відповідності сучасним потребам суспільства, аналізі змін та спробам задовольнити нові потреби своїх громадян.

2. Держава не може існувати поза новими тенденціями, тому напрямки її діяльності мають враховувати не лише внутрішньодержавні проблеми, а й міжнародні процеси.

І. В. Арістова сформулювала підхід до класифікації соціальних прав «при якому вони чітко розмежовуються залежно від сфери їх здійснення. До них відносимо: право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; право на соціальний захист; право на житло; право на охорону здоров'я; право на отримання соціальних пільг, дотацій та компенсацій» [2, с. 20].

Спираючись на наведену позицію, автор виділила такі ознаки досліджуваного явища:

1. Має законодавче регулювання.

2. «Є похідною від соціальних завдань, які взяла на себе держава, з одного боку, та засобом реалізації соціальних прав людини та громадянина – з другого» [19, с. 20].

3. Є внутрішнім напрямком діяльності держави, оскільки об'єктом регулювання виступають первинні права людини.

4. Виконання та контроль за виконанням соціальної функції покладено на систему органів влади, що мають виключну компетенцію у цій сфері.

5. Переважна реалізація відбувається у таких правових формах: правотворча, правозастосовна, правоохоронна.

6. Законодавство у цій галузі є визначеним та містить механізм захисту прав.

7. Держава гарантує та надає доступ до соціального забезпечення певним категоріям громадян.

Е. М. Макаренко, А. М. Михненко та В. А. Скуратівський [3, с. 657] виокремлюють такі групи ознак соціальної функції залежно від способів державного регулювання:

Регулятивні: стимулювання державою суспільства та індивідів до активної діяльності, самоорганізації та самозахисту.

Соціально-захисні: відображають державні соціальні гарантії, спрямовані на забезпечення соціальних прав громадян у разі зміни їх статусу чи настання визначених умов.

Стабілізаційно-адаптивні: виявляються у діяльності держави, спрямованої на узгодження інтересів суспільства, урегулювання суперечностей правовими засобами, дотримання соціальної справедливості.

У наведених позиціях автори хоч і виділяють ознаки досліджуваного правового явища, проте утримуються від їх класифікації.

Ознаки функції соціальної держави можна розділити на загальні та спеціальні. В основі такого авторського поділу загальними ознаками соціальної функції є ті, що притаманні для інших функцій держави, а спеціальними – деталізовані в положеннях спеціального законодавства сфери реалізації державою соціальної функції.

До загальних ознак належить:

1. Реалізація соціальної функції здійснюється в напрямках діяльності держави та є одним з них.

2. Віднесення соціальної функції до компетенції державного регулювання.

3. Здійснення соціальної функції державою відбувається виключно у її правових формах.

Спеціальними є особливості у регламентації та реалізації соціальної функції, які відрізняють її від інших напрямків державної політики, зокрема:

1. Спеціальна нормативно-правова база, в тому числі, адаптовані в національному законодавстві положення міжнародних договорів.

2. Сфери державного управління та суспільного життя, що забезпечуються шляхом реалізації соціальної функції.

3. Спеціальний механізм реалізації соціальної функції.

Загальні ознаки:

1. Соціальна функція є одним з напрямків діяльності держави, але не єдиним, як і будь-яка інша функція держави. Вагомою особливістю розбудови української державності є те, що вона одночасно намагається бути і правовою, і соціальною, і демократичною. Розвиток однієї галузі має позитивні чи негативні наслідки для іншої.

Оскільки завданням державної влади є реалізація різних функцій, необхідно говорити про системний підхід та розмежування компетенції. В літературі відсутня єдина позиція з приводу того, які права слід відносити до соціальних. Зокрема це стосується розмежування соціальних та економічних прав в частині, де вони перетинаються. Наприклад, до регулювання права на працю та відпочинок має застосовуватись комплексний підхід, за якого право на працю та відпочинок не є соціальним, проте переходить в площину реалізації соціальної функції, коли стосується незахищених категорій населення, які потребують особливого захисту держави, встановлення мінімальної заробітної плати, вирішення інших питань.

Правове регулювання трудових відносин здійснено в Кодексі законів про працю України у редакції від 25.10.2020 року. Поруч з загальними положеннями щодо регулювання праці, документ містить норми, які встановлюють гарантії щодо зайнятості, охорони праці, працевлаштування жінок, молоді, осіб з інвалідністю, забезпечення мінімальної заробітної плати, яка «є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України...» [4] та інші, соціально спрямовані.

2. Соціальна функція є прерогативою держави, а тому не може ефективно виконуватися іншим інститутом. Проте держава розділяє частину соціальних функцій між різними органами державного, місцевого управління, соціальними інституціями. Поняття «приватизації» соціальної функції, тобто можливість її реалізації приватними суб'єктами, має вагоме значення, оскільки за сучасних умов під керівництвом активної державної політики «приватні особи та інституції громадянського суспільства мають перебирати на себе не лише прості, але й складні функції. Приватним особам має бути

зрозуміла необхідність у відході від виключно державного фінансування соціальних потреб громадян і залученні бізнесу в процес реалізації соціальних проектів. Така позиція сформує у суспільства почуття відповідальності за усунення нерівності в суспільстві.

3. Соціальна функція здійснюється державою у правових формах – напрямках діяльності органів влади стосовно реалізації її функцій. «У правових формах відображаються зв'язок держави і права, її обов'язок діяти при виконанні своїх функцій на основі права і в межах закону» [5, с. 118]. До них відносять правотворчу, правозастосовчу та правоохоронну:

1. Правотворчою діяльністю є розробка, прийняття, зміна чи скасування нормативно-правових актів. Органи державної влади, на які покладено обов'язок реалізовувати її соціальну функцію діють лише на підставі та у межах закону. Це обумовлюється тим, що їх правосуб'єктність регулюється імперативним методом, відповідно до якого, дозволено тільки те, що прямо передбачено нормами права. Отже, законодавча регламентація та правова визначеність мають першочергове значення для здійснення державою своїх функцій.

2. Правозастосовна діяльність – це сукупність дій з реалізації нормативних актів, тобто, системна робота, що полягає у виконання законів і вирішенні визначених питань управлінського характеру органами загальної та спеціальної компетенції.

3. Правоохоронна діяльність, що відображається у способах та засобах держави запобігання та захисту прав людини, держави та суспільства. Закон надає можливість оскаржувати порушені права в адміністративному або судовому порядку. У першому випадку оскаржується рішення, дії та бездіяльність суб'єктів владних повноважень до вищих органів, в другому – до утворених на підставі закону судів, призначених для вирішення конкретних спорів.

Спеціальні ознаки державної соціальної функції:

1. Питання соціальної функції держави врегульовано у нормах спеціального внутрішнього законодавства, адаптованого до положень міжнародного права, в якому деталізуються сфери, способи та форми здійснення соціального напрямку:

Закон України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 року у редакції від 01.01.2020 встановлює засади надання соціальних послуг, що спрямовані на усунення складних життєвих об-

ставин та осіб, які є громадянами України чи знаходяться на її території на законних підставах. Він містить систему соціальних послуг, їх види, а також порядок надання й отримання.

Положення Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» в редакції від 10.06.2018 року спрямовані на реалізацію соціальних гарантій, до яких відноситься «мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму» [6] з метою реалізації державою соціальної функції.

Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» ставить перед державою завдання забезпечити такий рівень соціальної захищеності особам з інвалідністю, при якому вони матимуть рівні з іншими громадянами можливості для участі в усіх сферах суспільного життя і, головне, повноцінний спосіб життя.

У Законі України «Про основи законодавства України про охорону здоров'я» в редакції від 24.07.2020 поняття «здоров'я» включає не тільки фізичне, а й соціальний добробут людини, що досягається через «гуманістичну спрямованість, забезпечення пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими, національними, груповими або індивідуальними інтересами, підвищений медико-соціальний захист найбільш вразливих верств населення» [7].

2. Соціальна функція держави реалізовується у «соціальних», найбільш вразливих, сферах суспільного життя, визначених такими законодавством, і передбачених державою, як прерогатива виключно її соціального напрямку, наприклад:

Сім'я, материнство, дитинство: надання соціальних послуг багатодітним сім'ям; пільгове кредитування для будівництва житла молодим сім'ям; допомога по вагітності та пологам жінкам, що працюють, підприємцям та незастрахованим; профілактика сирітства та влаштування дитини в сім'ю; соціальне забезпечення дітей з багатодітних сімей та з інвалідністю.

Пенсійне забезпечення. Відповідно до закону України «Про пенсійне забезпечення» в редакції від 23.01.2020 року, громадяни «мають право на державне пенсійне забезпечення за віком, по інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника та в інших випадках, передбачених

Законом» [8]. Законодавство виділяє такі види пенсій: за віком, у зв'язку з втратою годувальника, по інвалідності, допомога на пенсіонера (у разі його смерті).

Боротьба з торгівлею людьми. Відповідно до закону України «Про протидію торгівлі людьми» в редакції від 01.01.2020 року, «суб'єкти, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, в межах своїх повноважень вживають необхідних соціальних...заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і передумов, що сприяють торгівлі» [9]. Постраждалим від торгівлі особам надається особливий статус, застосовуються заходи відновлення їх прав та надається комплексна реабілітація для відновлення фізичного, психічного стану і соціальних функцій постраждалого.

Запобігання та протидія насильству (домашньому, за ознакою статі, дітей). Це є одним з найбільш актуальних напрямків, в якому має розвиватись соціальна функція в умовах реального часу і стану суспільства.

Санаторно-курортне лікування та забезпечення доступної й кваліфікованої медичної допомоги громадянам. Охоплює соціальні засади регулювання медицини загалом та в певних напрямках: лікування ветеранів війни, осіб з інвалідністю, учасників АТО, чорнобильців.

Соціальний захист бездомних та безпритульних; соціальна адаптація осіб, які відбувають чи відбули покарання пов'язане з обмеженням чи позбавленням волі; забезпечення прав соціальних меншин та усунення дискримінації за будь-якою ознакою.

3. Спеціальний механізм реалізації соціальної функції – це система органів, що мають виключну в галузі соціального забезпечення компетенцію. Центральний орган виконавчої влади, відповідальний за сферу соціального захисту, Міністерство соціальної політики України, здійснює діяльність через спеціальні департаменти, управління та відділи, які розмежовано за їх компетенцією, відповідно до конкретного напрямку соціального забезпечення населення; також до системи входять територіальні центри соціального обслуговування та захисту, в тому числі, установи влаштування вразливих груп громадян (інтернатні, щодо осіб похилого віку, осіб з інвалідністю) та інші.

Соціальна функція зумовлена конкретно визначеним призначенням держави: це і гарантування прав і свобод людини, і недопущення їх порушення, і захист; це створення рівних можливостей, усунення соціальної напруги.

Призначення держави в напрямку реалізації її соціальної функції полягає у гарантуванні соціальної безпеки громадян у всіх можливих її проявах.

Висновки. Отже, спираючись на викладене дослідження такого правового явища, як соціальна функція держави, доходимо до висновку, що це поняття стосується не лише рівності в суспільстві, а, насамперед, того, як ця рівність досягається. Державне забезпечення реалізації соціальної функції має бути якісним та достатнім для всебічного та повноцінного захисту прав і свобод людини, адже сьогодні соціальний захист стосується не лише дітей, людей похилого віку, з інвалідністю чи представників соціальних меншин.

На сучасному етапі життєдіяльності суспільства перед соціальною функцією держави постала низка нагальних потреб: протидія насильству у всіх його проявах, боротьба з торгівлею людьми й дітьми, захист прав і свобод бездомних та безпритульних осіб та інші. Тому досягнення соціальної безпеки, балансу в соціумі, забезпечення стабільності є одними з основних напрямків діяльності держави, що розкриваються в реалізації соціальної функції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Венцель В. Т., Купрійчук В. М. Соціальна функція держави та особливості її реалізації в умовах сучасних глобалізаційних викликів/ Збірник наукових праць. Львів, 2019. № 60. С. 103-115.
2. Арістова І. В. Соціальна функція держави як визначальна категорія права соціального забезпечення України. *Форум права*, 2006. № 2. С. 18-21.
3. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. Київ, 2010. 820 с.
4. Кодекс законів про працю України: Кодекс України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 1971 р. № 50. Ст. 375.
5. Шай Р. Я. Принципи та форми реалізації функцій держави. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. Львів, 2014. № 810. С. 116-123.
6. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05. 10. 2000 № 2017-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000 р. № 48. Ст. 409.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993 р. № 4. Ст. 19.
8. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992 р. № 3. Ст. 10.
9. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012 р. № 19-20. Ст. 173.

Джура Х.Ю. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАГАЛЬНИХ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ ВИДІВ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

У даній науковій статті ретельно досліджено специфіку соціальної функції держави, яка становить основу для сучасного політичного та правового дискурсу. Автор проводить аналіз різноманітних наукових підходів до розуміння сутності соціальної функції держави на основі використання передових наукових досліджень та оглядає чинне соціальне законодавство, що регулює її діяльність в цій сфері.

У процесі дослідження статті розробляється систематизована класифікація ознак соціальної функції держави. Ця класифікація включає як загальні, так і спеціальні ознаки, що охоплюють різноманітні аспекти соціальної діяльності держави. Розробка такої класифікації дозволяє зрозуміти різноманітність та складність цього поняття, а також узагальнити знання про його сутність.

Крім того, у статті надається детальний огляд кожної з ознак соціальної функції держави, її сутності та значення. Автор розкриває ключові аспекти кожної з ознак, вказуючи на їх роль у забезпеченні соціального захисту громадян, створенні сприятливих умов для їх розвитку та забезпеченні загального благополуччя в суспільстві. Таким чином, дана стаття не лише доповнює розуміння соціальної функції держави, але й створює теоретичну базу для подальших досліджень у цій сфері.

Окрім того, автор ретельно розглядає їх вплив на формування соціальної політики держави, забезпечення соціальних прав та гарантій громадянам, а також на побудову справедливого суспільства та забезпечення його стабільності. У рамках наукового дослідження використано такі наукові методи: формально-логічний, формально-юридичний, діалектичний, системно-структурний методи, а також метод узагальнення.

Отже, дана стаття не лише аналізує соціальну функцію держави, але і визначає ключові аспекти цього поняття, що може бути корисним для подальших досліджень у правовій доктрині.

Ключові слова: ознаки, соціальна функція, держава, соціальне законодавство, соціальний захист.

Jura H.Yu. THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE GENERAL AND SPECIAL TYPES OF THE SOCIAL FUNCTION OF THE STATE IN UKRAINE

In this scientific article, the specificity of the social function of the state, which forms the basis for modern political and legal discourse, is carefully studied. The author analyzes various scientific approaches to understanding the essence of the social function of the state based on the use of advanced scientific research and reviews the current social legislation regulating its activities in this area.

In the process of researching the article, a systematized classification of signs of the social function of the state is developed. This classification includes both general and special features covering various aspects of the state's social activity. The development of such a classification makes it possible to understand the diversity and complexity of this concept, as well as to generalize knowledge about its essence.

In addition, the article provides a detailed overview of each of the signs of the social function of the state, its essence and meaning. The author reveals the key aspects of each of the signs, indicating their role in ensuring social protection of citizens, creating favorable conditions for their development and ensuring general well-being in society. Thus, this article not only adds to the understanding of the social function of the state, but also creates a theoretical basis for further research in this area.

In addition, the author carefully examines their influence on the formation of the social policy of the state, the provision of social rights and guarantees to citizens, as well as on the construction of a just society and ensuring its stability. The following scientific methods were used in the framework of scientific research: formal-logical, formal-legal, dialectical, systemic-structural methods, as well as the method of generalization.

Therefore, this article not only analyzes the social function of the state, but also defines the key aspects of this concept, which can be useful for further research in legal doctrine.

Key words: signs, social function, state, social legislation, social protection.